

vizsgálta, engem különösen a következő rész érdekelt: „Mi a kapcsolat a vallás, illetve a teológia *tanulmányozása* és a vallás *gyakorlása* (saját kiemelés) között?”

Hart arról számol be, hogy ez a kérdés „sok kötetet kitevő hozzászólásokat váltott ki” a válaszadók között és heves indulatokat produkált. Néhány válaszadó ennek ellenére egyszerűen türelmetlen volt a kérdéssel kapcsolatban, röviden válaszolta: „Elavult kérdés” vagy „Kezdjük már a valódi munkát!” vagy „Micsoda kérdés!” Ezen tiltakozások ellenére Hart áttekintése rámutatott, hogy a kérdés sok tudós számára releváns volt. Arról számol be, hogy a megkérdezettek között három nézet jelent meg egyenletes eloszlásban:

1. A vallás tanulmányozása és a vallás gyakorlása között nincs belső kapcsolat. A vallás tanulmányozása számára a tudományos intézmény a megfelelő hely; a vallás gyakorlása számára pedig a vallási intézmények (kultuszközpontoknak hívja a jelentés) a megfelelő helyek.
2. A kapcsolat teljesen nyitott; mindkettő hatással lehet a másikra. Ha valaki hű marad a vallás premisszáihoz, a vallás tanulmányozása és gyakorlása egymással állandó dialógusban kell, hogy álljon.
3. A vallás tanulmányozása gyakorlást előfeltételez; valaki nem teheti az elsőt, ha a másiktól nincs tapasztalata.³

A vallástudomány az amerikai egyetemeken és a teológiai akadémiákon természetesen teljesen különböző történelmi háttérrel fejlődött ki, és valamivel változatosabb szervezeti struktúrákkal, mint Nagy-Britanniában, de a vallástudomány céljaival és szándékaival kapcsolatos kérdések nagyon is megegyeznek, és állítom, hogy nagyon élők is. Ezt demonstrálja a jelenlegi könyvek áradata olyan szerzőktől, akik jelentős fejezeteket szánnak a vallástudomány és teológia kapcsolatának. Például a következő könyvek (mindegyik 1997 után jelent meg) jelentős részeket szánnak e kapcsolat tárgyalásának:

Russell McCutcheon (ed.). *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion*.⁴

Russell McCutcheon. *Manufacturing Religion. The Discourse on Sui Generis Religion and the Politics of Nostalgia*.⁵

Donald Wiebe. *The Politics of Religious Studies*.⁶

³ Ibid.

⁴ McCutcheon, Russell, T. (ed.): *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion: A Reader*, London and New York, Cassell, 1999.

⁵ McCutcheon, Russell T.: *Manufacturing Religion. The Discourse on Sui Generis Religion and the Politics of Nostalgia*, New York and Oxford, Oxford University Press, 1997.

⁶ Wiebe, Donald: *The Politics of Religious Studies. The Continuing Conflict with Theology in the Academy*, London, Macmillan, 1999.

Gavin Flood. *Beyond Phenomenology. Rethinking the Study of Religion*.⁷
 Willi Braun and Russell. McCutcheon. *Guide to the Study of Religion*.⁸
 Timothy Fitzgerald. *The Ideology of Religious Studies*.⁹
 Richard King. *Orientalism and Religion*.¹⁰

A fenti szerzők mindegyike a saját módján új trendeket vezet be az egyébiránt már elavultnak tekinthető vitákba. Richard King például, aki brit perspektívából ír, megjegyzi a „*Disciplining Religion*” című fejezetében,¹¹ hogy az egyetemeken való „nem konfesszionális”, szekuláris és pluralista vallásoktatás egyértelmű politikai célzásokat küld a tudományos intézmények felé, ahol a teológia – értvén ezalatt a zsidó és keresztény tradíciókban gyökerező vallás hagyományos (némi feltételezett elköteleződéssel történő) tanulmányozását – még mindig túlsúlyban van (ha nem számban, akkor hatásban) a vallástudományok fölött. King a teológiát a vallástudományok „idősebb testvérének” nevezi,¹² ezáltal felhívta a figyelmet az európai vallástudományok teológiai tanszékeken belüli történelmi fejlődésére, amely, amint Armin Geertz, a Vallástörténeti Nemzetközi Szövetség (*International Association for the History of Religion*) titkára mondja, vitát váltott ki az európai tudományos körökben „a vallás kiszabadítására a teológia árnyékából”.¹³

Csakúgy, mint az Amerikai Vallási Akadémia tanulmánya, King három álláspontot nevez meg, amely körvonalazza a kapcsolatot a teológia és a vallástudományok között. Ezeket ő paradigmáknak vagy modelleknek nevezi.¹⁴ Ezek a következők:

- 1) Az elkülönítés paradigmája (szeparatista modell). A vallástudományok és a teológia teljesen különállóak, mivel a vallástudomány nem konfesszionális, szekuláris álláspontot tart fenn, amely idegen a teológia számára. Ez a kívülálló helyzetének értékét hangsúlyozza, aki lehet, hogy olyan nézetet vall, amely

⁷ Flood, Gavin: *Beyond Phenomenology. Rethinking the Study of Religion*, London and New York, Cassell, 1999.

⁸ Braun, Willi and McCutcheon, Russell T. (eds.): *Guide to the Study of Religion*, London and New York, Cassell, 2000.

⁹ Fitzgerald, Timothy.

¹⁰ King, Richard: *Orientalism and Religion. Postcolonial Theory, India and 'The Mystic East'*, London, Routledge, 1999.

¹¹ King, 34-61.

¹² King, 53.

¹³ Geertz, Armin: *Review of Russell T. McCutcheon Manufacturing Religion*, in: *The Journal of Religion* 79: 3 (July), 1999, 508-509; Kiváló beszámoló a brit, európai és amerikai egyetemek vallástudományi történetéhez: Sharpe, Eric J.: *Comparative Religion: A History*, London, Duckworth, 1986, főként a 6. fejezet: *The Quest for Academic Recognition*, 119-143.

¹⁴ King, 53.

népszerűtlen a hívők körében vagy még ellentétes is bizonyos hitközösség elfogadott igazságaival.

- 2) Vallástudomány, mint „átfogó egyház” modell. A teológiát úgy tartja számon, mint csupán egyet a vallások tanulmányozásának sok módszere közül. A többi humán, vagy társadalomtudomány módszerét kölcsönzi, beleértve a pszichológiát, szociológiát, antropológiát és filozófiát. A teológia ehhez a listához adódik hozzá.
- 3) Teológia, mint „átfogó egyház” modell. Ebben a modellben a vallástudomány a teológián belül kap helyet. A vallástudomány még szekuláris formájában is a teológiai gondolkodás tájékoztatásának és fejlesztésének célját szolgálja. Vagy egy másik szempontból, a vallástudomány a modern teológiának csak egy másik formája, néha szekuláris, posztkeresztény álöltözetben.

Bizonyos hasonlóságokat lehet találni King modelljei és az amerikai tanulmány felvázolt nézetei között. King megjegyzi például, hogy a szeparatista modell egyik támogatója azzal érvelne, hogy a vallástudományban nincs hely a vallás gyakorlása számára, mint ahogy ez megengedett a második modellben, ahol a teológus (mint gyakorló) azok között van, akik meghatározzák a megfelelő módszereket; illetve a harmadik modellben, ahol a vallástudomány a gyakorlat szolgájaként válik.¹⁵ Ez valamilyen mértékben megfelel Hart összefoglalásának a különböző nézetekről: nincs kapcsolat; párbeszéd; illetve van egy alapvető és szükséges kapcsolat tanulmányozás és gyakorlat között.

King befejezőként javasolja, hogy a vallástudományt jobban meg lehetne érteni úgy, mint kulturális tudományt, és később utal – véleményét alátámasztva – Timothy Fitzgerald újkeletű könyvére, *The Ideology of Religious Studies*-ra (2000), amelyhez nemsokára részletesen visszatérek.¹⁶ Azáltal, hogy a „vallásost” a „kulturálissal” helyettesíti, King célja eltávolítani „a vallástudományt a keresztény teológiai kategóriáktól” és „helyeket felszabadítani alternatív vallási koncepciók megjelenéséhez (és néhány esetben visszatéréséhez) a hallgatás állapotából, amelyet a keresztény és szekuláris megközelítések uralma kényszerített rá a témára”.¹⁷ King beisméri, hogy ez azt jelenthetné, hogy a vallás alárendelődne a kultúrának, ezáltal a vallástudomány pedig szekuláris ideológia befolyása alá kerülne. Mindazonáltal, ha a „leegyszerűsített redukciókat” elkerüljük, és a vallás kifejezést emberi kulturális cselekvések elemzésére használjuk és nem transzcendentális valóságok rögzítésére, a vallásról a kultúrára való eltolódás segíthet feloldani az elkerülhetetlen feszült-

¹⁵ King, 54-55.

¹⁶ Fitzgerald, Timothy: *The Ideology of Religious Studies*, New York and Oxford, Oxford University Press, 2000.

¹⁷ King, 60.

ségeket, amelyek az ő három, a teológia és a vallástudományok kapcsolatának megértését szolgáló paradigmájában benne rejlenek.

Fitzgerald tovább viszi ezt az érvelést még radikálisabb következtetések felé, azáltal, hogy azt állítja, hogy a vallás szakkifejezést mint elemző kategóriát el kellene vetni, mivel ez esszencialista, ideológiai fogalom, amelyet teológusok hoztak létre teológiai célokra. Ha a végsőig akarom fokozni ezt az érvelést, akkor Fitzgerald számára a vallástudomány definíció szerint teológia. Ha a teológián kívül más tanulmányozunk, amit tulajdonképpen a vallás szó alatt értünk, az kultúrák és társadalmak tanulmányozása. Ezek után talán nem hat meglepően, ha arról értesülünk, hogy Fitzgerald nem vallástudományi tanszéken dolgozik, hanem a japán Aichi-Gakuin Egyetem Nemzetközi Kultúrák tanszékének docense.¹⁸ Ha Fitzgeraldnak igaza van abban, hogy a vallástudomány, ha nem teológia, akkor kulturális tudomány, a vallástudomány és a teológia kapcsolatának problémáját áthidalni nagyon is könnyű. A dolgozat hátralevő részében ezért Fitzgerald érvelését szeretném részletesen elemezni, mielőtt saját állásfoglalásomat ismertetném ebben a kritikus módszertani vitában.

FITZGERALD: VITA A VALLÁS FOGALMÁRÓL

Fitzgerald érvelése támogatja meggyőződésemet, hogy a problémák, amelyeket felvetek ebben az előadásban mind aktuálisak és fontosak bármely tudományos valláskutatás számára.¹⁹ Fitzgerald elutasítja, tudományosan végzetesnek tartván, azoknak a türelmetlenségét, akik azt mondják, mint az egyik amerikai válaszdó, hogy „Kezdjük a valódi munkát”, mert ha figyelmen kívül hagyjuk a vallás definiálásában benne rejlő problémákat (teológia, kultúra vagy valami más) „tehetetlenné válunk saját elemzési eszközeink jelentéstani és ideológiai egyoldalúságának figyelmen kívül hagyása által”.

Hogy megértsük az előttünk lévő probléma komolyságát, Fitzgerald könyvében Ninian Smartnak és a vallásfenomenológiának szán egy fejezetet. Részben azért teszi ezt, mert Smart munkája ahhoz a mozgalomhoz kapcsolódik, amely a vallástudományt nem redukálja a társadalomtudományok ágaira, de ugyanakkor teológián kívüli vállalkozásként tartja meg. Természetesen Smart, aki 2001-ben meghalt, Nagy-Britanniában a vallástudományok egyik vezető alakja volt. Ezt a tényt Fitzgerald is elismeri, aki így nevezi őt: „valószínűleg a legmeggyőzőbb brit író, aki valamiféle elméleti modellt alkotott a vallások tanulmányozására”.²⁰

¹⁸ Fitzgerald ma már a Stirlingi Egyetem Vallástudományi tanszékének docense. *A szakmai lektor megjegyzése.*

¹⁹ Fitzgerald, 53.

²⁰ Fitzgerald, 55.

Fitzgerald azt állítja, hogy Smart egész munkája, ahelyett, hogy valahogyan áthidalná a szakadékat a társadalomtudományokra való redukció és a teológia között, valójában egy masszív ellentmondásba keveredik bele. A nagyszámú írásai során mindvégig, Fitzgerald szerint, Smart egy esszencialista, elképzelt vallásfogalmat tart fenn, de hamarosan nehézségekbe ütközik és arra kényszerül, hogy vallásféle jellemzőket fedezzen fel a nem vallásos ideológiákban, mint például a nacionalizmus, a marxizmus, a freudizmus, sőt még a sport is. Egyfelől Smart számára a vallás egy jelenség, megkülönböztető és elemzéssel elválasztható dolog a világban, amelyet lehet azonosítani és megkülönböztetni a nem vallási intézményektől, és mégis, másfelől, csakis „sokféle, kultúrák közötti kontextuson, valamint történelmi kontextusokon”²¹ keresztül lehet megismerni. Más szavakkal, Smart megpróbálja mindkét módon kifejezni ezt: a vallás egyidejűleg kontextus nélküli és kontextusfüggő, meghatározható és ugyanakkor definícióellenes.

Smart jól ismert arról az állításáról, hogy a vallástudományokban a tudós „módszertani agnoszticizmust” alkalmaz, a fenomenológiai *epoké* egy formáját vagy az ítélet megvonását. Fitzgerald úgy érvel, véleményem szerint helyesen, hogy Smart módszertanában a vallástudós agnosztikus marad a vallás transzcendentális fókuszának ontológiai státuszát illetően. Más szavakkal, egyik vallás igazságairól sem történik állítás. A tudós gondolataiból, a hit tárgyának valósága vagy ennek a valóságnak a hiánya ki van zárva. Fitzgerald azt állítja, hogy a módszertani agnoszticizmus „szemlélteti, hogy a vallás egy fogalom, amely beépült, elfogadottan egyedülálló ontológiai és módszertani előfeltevéssel rendelkezik”.²² Ami a vallást saját jogán létező tárggyá teszi, az pontosan az „egyedülállóan transzcendentális referense”.²³ Mivel a tudós nem tudhatja, hogy a referens létezik-e vagy sem, a kutatás társadalomtudományban alkalmazott tapasztalati eszközei nem elérhetőek. A vallás nem érthető meg speciális elméleti és módszertani megközelítések nélkül, amelyek figyelembe veszik a transzcendentális referenst.

Ez természetesen problémát okoz Smart számára, amikor a vallástudományt kiterjeszti a valláshoz hasonló ideológiákra. A probléma nem az ilyen ideológiákat körülvevő jelenségből ered, hanem abból a követelményből, hogy valamit csak akkor lehet vallásnak tekinteni, ha az megőrzi a transzcendentális referenst. Nem lehet ezt jobban látni máshol, mint Smart híres vallásdimenzióiban, amely a vallást sok formájában nyilvánvalóvá teszi azok számára, akik tanulmányozni szeretnék. A vallást ismerjük és tanulmányozzuk mitikus, rituális, doktrinális, jogi, tapasztalati és társadalmi dimenzióiban.²⁴ A vallás megjelenési formái kultúráról kultúrára változnak, de egy lényegi elem, amit vallásnak hívunk, transzformálja magát bizo-

²¹ Fitzgerald, 56-57.

²² U.o.

²³ Fitzgerald, 56.

²⁴ Smart, Ninian: *Dimension of the Sacred*, London, HarpersColling, 1996, 10-12.

nyos kulturális és társadalmi kifejezésekbe. Fitzgerald összegzi: „Az elképzelés az elsődleges anyag, egyfajta lényegi elem, amely magára vesz az intézményes közvetítő eszközök másodlagos tulajdonságaiból, amely által kifejezésre jut”.²⁵

Smart megpróbálta megoldani ezt a problémát azáltal, hogy alkalmazta a vallásra Wittgenstein elméletét a különböző nyelvhasználatok társításáról „családi hasonlatosság” szerint.²⁶ A *Concept and Emphaty*ban Smart azt állítja, hogy „közhely a mai analitikus filozófiában, hogy sok általános szó vonatkozik a dolgok széles változatosságára, nem valami közös tulajdonként, hanem a „családi hasonlatosság” elve alapján, és így nem alkalmas az esszencialista definícióra”.²⁷ Amikor ezt a koncepciót alkalmazzuk a vallásra, Fitzgerald szavaival „a jelentés nem valamilyen lényegi tulajdonságban található, mint például az Istenben való hit vagy egy különleges, személyes tapasztalat, hanem a valódi kontextusokban előforduló tényleges szóhasználatban”.²⁸ Ha túlságosan erőltetjük ezt a koncepciót, akkor láthatjuk, hogy vagy értelmetlen lesz, vagy esszencialista elképzelést tart meg. Például, A vallások (amelyek Indiából erednek) megoszthatnak bizonyos jellemzőket B vallásokkal (klasszikus kínai vallások), amelyek osztoznak bizonyos jellemzőkben C vallásokkal (Észak-Ázsia sámánisztikus vallásai), amelyek osztoznak bizonyos jellemzőkben D vallásokkal (afrikai vallások). A vallások (indiai) és D (afrikai) olyan nagyon különböznek, hogy nem is tűnnek ugyanabba a kategóriába tartozónak, vagyis vallásnak. Mindazonáltal tisztán látszik, hogy A és B vallások történelmileg kapcsolódnak egymáshoz, néhány távolról rokon kulturális formában és bizonyos hiedelmekben. Hasonlók egymáshoz, de természetesen, a legtöbb tekintetben nagyon is eltérők. Össze lehet hasonlítani távoli unokatestvérekkel, valószínűleg vannak közös felismerhető jellemzőik, de mégis nagyon eltérők. Ezen a módon felvázolva a kapcsolatokat, még a legkülönbözőbb vallások is besorolhatók a vallás kategóriába anélkül, hogy ragaszkodnánk ahhoz, hogy vannak közös dolgaik.

Fitzgerald kijelenti, hogy az ilyen fajta megközelítés lehetetlenné teszi annak meghatározását, hogy mi az, ami beletartozik, és mi az, ami nem a vallás fogalmába; ennél fogva értelmetlenné válik, hacsak a tudós nem őriz meg egy esszencialista elképzelést, mint ahogy Smart teszi, aki ragaszkodik ahhoz, hogy bizonyos dolgokat lehet vallásnak hívni, míg mások csak vallásszerűek. Ez utóbbiból a hiányzó elem a transzcendentális referens.

Fitzgerald érvelésének lényege, amely témánk szempontjából a legkritikusabb, az a következő: ha a vallást úgy tartjuk fenn, mint megkülönböztetett kategóriát, *sui generis*t, saját kategóriáival, saját módszertanát és saját egyetemi tanszékeit

²⁵ Fitzgerald, 56. o.

²⁶ Cox, 1996, 14-15.

²⁷ Smart, *Concept and Emphaty*, 1986, 46.

²⁸ Fitzgerald, 57.

követelve, akkor indokoltan kérdezzük, mitől lesz valahogyan különböző, *sui generis* és egyedülálló. Az egyetlen érvényes válasz a transzcendentális referens lehet. Ha ez határozza meg a vallást, a transzcendens, mint egyedülálló kutatási tárgy, akkor nem sikerült megkülönböztetnünk a vallástudományt a teológiától. Fenntarthatunk egy pluralista teológiát, amely nem szigorúan keresztény (habár a keresztény teológia nem menekült meg, annak köszönhetően, ahogy az egész kutatást megalkották), de ha a vallástudományt úgy fogjuk fel, mint ami a transzcendentális referensre összpontosít, akkor az csak teológia marad.

Milyen lehetőség marad tehát számunkra, akik „vallást” akarunk tanulmányozni, de nem teológiailag? Fitzgerald szerint, a tanulmányozás valódi tárgyára kell összpontosítanunk, a társadalmira, „amely alatt értendők egy bizonyos csoport értékei és intézményesülésük egy speciális kontextusban, beleértve azt, ahogyan a hatalom megszerveződik és legitimálódik”.²⁹ A társadalmi rész nem valamiféle dimenziója a vallásnak, valamiféle aspektus, amelyet tanulmányozni lehet, mint valami „szabadon választható extrát”, hanem „a valódi helye egy nem teológiai értelmezésnek”.³⁰

EGY VÁLASZADÁSI KÍSÉRLET: VISSZAFOGLALNI A VALLÁST

Azok számára önök közül, akik nem ismerik a vitát, fel kell hívnom a figyelmet arra a tényre, hogy Fitzgerald nem olyan személy, aki egyedül áll az ilyen fajta valláskritikával és akit néha lenézően úgy emlegetnek, mint „religionistá”-t (a jelentős vezér alakok közül többek közt ott látjuk Mircea Eliade és Wilfred Cantwell Smith nevét is). Tudósok serege, nagyrészt Észak-Amerikából írók, következetesen követik Fitzgerald vonalát, habár nem mindenki olyannyira radikális formában. Ezek közé tartozik többek között Donald Wiebe, Ivan Strenski, Robert Segal (jelenleg Lancaster-ben), Russell McCutcheon és Hans Penner. A vita akut voltát Észak Amerikában jól szemlélteti Armin Geertz megállapítása: itt olyan „küzdélemről van szó, amely alkalmazza mindazokat a diszkurzív, szervezeti, gazdasági és politikai stratégiákat, amelyeket az emberek általában alkalmaznak bármely konfliktushelyzetben”.³¹

Mit kellene kihoznunk ebből az ideológiai háborúból, amely tudományos intézményeken belüli valláskutatás egyedülálló helyének exponenseire irányul? El kellene azt fogadniuk közülünk azoknak, akik meg akarják különböztetni munkájukat a teológiától, hogy az a fajta tudomány, amit mi végzünk az egyetemeken,

²⁹ Fitzgerald, 71.

³⁰ I.m. 71.

³¹ Geertz, Armin: *Review of Russell T. McCutcheon Manufacturing Religion*, in: *The Journal of Religion* 79: 3 (July), 1999, 509.

átkerüljön a Kulturális illetve Rituális Tudományok Tanszékére vagy inkább egy bizonyos tematikus keretekbe soroltasson be, mint például az afrikai, vagy az ázsiai, vagy a nemek társadalmi kutatása? Az ezt támogató érvelés, azon az elgondoláson alapszik, hogy a vallás, mint saját kategória esszencialista, dekontextualizált és transzcendentális referenstől függ.

Egy újabb keletű hozzájárulásban, amelyet egy kötethez készítettem a vallás meghatározásáról, Jan Platvoet és Arie Molendijk szerkesztésében, azzal érvelek, hogy egy olyan előkészítő definícióra van szükségünk, amely kifejti mit értünk vallás alatt. Ez abba nyújt segítséget, hogy tanulmányozhassuk, mit tesznek az emberek, akik elkötelezik magukat mellette.³² Más szavakkal, valami elfogadottal kell kezdenünk ahhoz, hogy tanulmányunk paraméterei pragmatikusan meghatározhatók legyenek. Az előkészítő definíció, amit javaslok, tartalmazza a terminust: „cáfolhatatlan feltételezett változó valóság”.³³ Azt állítom, hogy szerte a világon azonosítható közösségek bizonyos cselekedeteket hajtanak végre, hisznek bizonyos dolgokban, hatalommal ruháznak fel bizonyos személyiségeket, szentnek tartanak bizonyos szövegeket, elmondanak különböző történeteket és hitelesítik az erkölcsöt azáltal, hogy utalnak egy cáfolhatatlan és tisztán feltételezett változó valóságra (vagy, ahogy mostanában mutattak rá nekem: valóságokra). Lehetséges tanulmányozni azokat a cselekedeteket, amelyekben a közösségek speciálisan elköteleződnek válaszként a feltételezett cáfolhatatlan valóságokban való hitükre.

A változó valóságok a közösség tagjai által feltételezettek, nem általam. Amit én akarok tenni, mint tudós, az a cselekvések leírása, amelyek körülveszik azokat a feltételezett változó valóságokat, és mindezt olyan módon tenni, amely méltányosan képviseli a közösség tagjainak távlatait. Ezen kívül, értelmezni is kívánom azokat a bizonyos külső kritériumokon alapuló cselekvéseket, amelyeket kezdetben azonosítok, és amelyekkel mint saját, egyéni perspektívámmal rendelkezem. El akarok köteleződni párbeszédés kutatás mellett is, amely tartalmazza azokat, akiket magában a kutatási projektben tanulmányozok.

Nem alkalmazok ezáltal „egy semmiből jövő pozíciót”, és nem is feltételezem, hogy a kutatási programom felsőbbrendű lenne a közösség hitprogramja felett. Felismerem a Másik konkretizálásának és valójában a saját magam a Másikra való kivetítésének veszélyeit, aminek következményeképpen a közösségről alkotott értelmezésem többet fedne fel rólam, mint a közösségről.

Ha egy pszichológus akarja ugyanezt megtenni, pszichológiai módszereket alkalmazhat a közösség tanulmányozására, vagy még valószínűbb, hogy a közösséghez tartozó egyénekre, akik feltételeznek bizonyos dolgokat, és néhány

³² Cox, James L.: *Intuiting Religion: A Case for Preliminary Definitions*, in: Jan G. Platvoet and Arie L. Molendijk: *The Pragmatics of Defining Religion: Contexts, Concepts and Contests*, Leiden, Brill, 1999, 267-284.

³³ Cox, 267-284.

tevékenységüket cáfolhatatlan változó valóságok köré szervezik. A szociológus, a közgazdász, a politológus, a földrajztudós, az antropológus – mindegyik saját tudományának módszereit használja ahhoz, hogy betekintést nyújtson a közösség hitvilágába, intézményeibe és tevékenységeibe, amelyek relevánsak a feltételezett cáfolhatatlan változó valóságokhoz. Pszichológusok, szociológusok, politológusok, földrajztudósok, antropológusok sokkal többet tesznek, mint tanulmányozzák a módot, ahogyan tudományáguk értelmezi, hogy viszonyulnak a közösségek ahhoz, amiről feltételezik, hogy az változó valóság; de amikor így tesznek, akkor azt mondjuk, hogy saját tudományágukat alkalmazzák a vallásra (a vallás pszichológiája, a vallás szociológiája, a vallás antropológiája, stb.).

Nem vagyok pszichológus, szociológus, antropológus, földrajztudós, közgazdász, de úgy vélem tudósa vagyok a vallásoknak. Mit csinálók? Megpróbálok azonosítani és leírni a struktúrákat, amelyek értelmezik, hogy a közösségek és az egyének a közösségekben hogyan viszonyulnak ahhoz, amit változó valóságnak feltételeznek. Struktúrára értek mintákat vagy értelmező eszközöket, amelyek megmagyarázzák annak az aspektusait, hogy mit tesznek a közösségek a feltételezett cáfolhatatlan változó valóságokkal kapcsolatban.

Például tanulmányoztam és írtam a zimbabwei halotti rituáléről – tény, amely nem kerüli el Fitzgerald figyelmét.³⁴ Sokféle módon lehet a halotti rituálét tanulmányozni, segítségül hívva például az antropológiai irodalmat (Victor Turner értelmezése a rituális folyamatról) vagy a politikai analízist (megvizsgálni a különböző közösségi tagok szerepét a halotti rituáléban). Engem az érdekelt, ennek ellenére, hogy azonosítsam a feltételezett cáfolhatatlan valóságok természetét és a róluk alkotott hiteket. Azzal fejeztem be, hogy az alapvető fókusz az ilyen rituáléknak mindig az ős volt, aki újra hazatért a családhoz rituálék által, alapvető szerepet játszott abban, ahogy a közösség viszonyult hozzá, mint halott, de mégis élő erőhöz, amely viszont hatott a közösségen belüli betegség-, szerencsétlenség-, és társadalmi viszonyok értelmezésére. Mindebben szükségem volt a Shona társadalom szociális struktúráját megismerni. Meg kellett értenem a politikai és a gazdasági hátteret. Még a Shona pszichológiájáról is ismereteket kellett szereznem. Fókuszom azonban az volt, hogy azonosítsak és értelmezzek egy kölcsönös kapcsolati struktúrát a közösség és az ők feltételezett cáfolhatatlan valóságai között, továbbá azt, hogy a közösség hogyan intézményesíti tevékenységeit azok körül a feltételezett cáfolhatatlan valóságok körül, amit előzetesen és pragmatikusan úgy definiáltam, mint vallást. Más szavakkal, habár meg kellett értenem a kontextust, amelybe a vallás bele volt szöve, még mindig le akartam írni és értelmezni a „mit”, ami a kontextusba volt beleszöve, a vallási struktúrát.

³⁴ Cox: *Ancestors, the Sacred and God: Reflections on the Meaning of the Sacred in Zimbabwean Death Rituals*, in: *Religion* 25: 4, 1995, 339-355.

Véleményem szerint, ez nem teológia; nem esszencialista; nem dekontextualizált. Nem is szigorúan antropológia, szociológia, pszichológia, közgazdaságtan vagy politika, habár nem mellőzi ezeket. A vallás igenis tartalmaz változó valóságokat, feltételezetteket és cáfolhatatlanokat, de mindemellett központi jelentőségű a közösségnek, amely feltételezi. Mint vallástudósoknak, a mi célunk leírni, korrektil képviselni és értelmezni, amit az azonosítható közösségek mondanak, tesznek és hisznek, mint közvetlen bizonyítékait a változó valóságok feltételezésének. Leírásaink meg kell, hogy feleljenek az adatoknak, ábrázolásainknak tartalmazniuk kell a közösségeket, amelyeket ábrázolunk és értelmezéseinknek saját elismert személyes építményeinkre kell alapozódnia. Ha ez azt jelenti, hogy feltűzöm a vallástudományt egy transzcendentális referensre, elismerem, habár szerintem a transzcendentális szó nem megfelelő, de mégis ezt használom, mert a közösség tagjai is pontosan ugyanezt teszik. Mint tudós, meg akarom érteni, amit a közösség tagjai mondanak és tesznek válaszként feltételezett cáfolhatatlan valóságaikra. Számomra ez helyénvaló, mert ez emberi tevékenység tanulmányozása.

Minden tudományág ugyanazt teszi. A szociológusok tanulmányozzák azokat a társadalmi struktúrákat, amelyek magukba foglalják az emberi viselkedést. A pszichológusok vizsgálják a személyiséget és az egyének alkalmazkodását a társadalmakhoz. A közgazdászok piacmintákat vizsgálnak és olyan erőket, amelyek a befektetéseket befolyásolják. A politológusok a hatalmi struktúrákat vizsgálják és a szabályszerű döntéshozatalt. Vitatkozhatnánk, hogy minden tudományág mesterséges, mivel csak egy aspektust emel ki komplex és összekapcsolódó faktorokból, amelyek közül egyiket sem lehet megérteni a másik nélkül. Mindazonáltal, mégis így teszünk elemzési és értelmezési okokból kifolyólag, jól tudva, hogy szükséges mesterségesen visszatenni az egészbe, amit kivontak, hogy elérjük a megértést. A vallás nem különbözik ettől. Arra koncentrálni, hogy hogyan viszonyulnak a közösségek a feltételezett cáfolhatatlan valóságokhoz mesterséges és kivonatolt, de mégis ezt tesszük, mint minden tudományág, elemzési és értelmezési okokból.

KAPCSOLAT A VALLÁSSAL

A vallástudományok ebben az elemzésben magukban foglalják a teológiát, mint a kutatási aréna részét, nagyon hasonlóan King szeparatista paradigmájához. A teológusok, legalább egy definíció alapján, gyakorlók. Tanulmányozzák, elemzik és értelmezik – általában egy tradíción belülről – a tradíció által kinyilatkozásként kezelt dolognak a jelentését. A vallástudósok úgy tekintenek a teológiákra, mint módszerekre, ahogyan néhány közösség saját cáfolhatatlan változó valóságaira reflektál. Más szavakkal, a teológiák, mint a rituálé, az erkölcs, a mítosz, az írás, a közösség, a jog és a művészet, az adat részét képezik, amelyre alapulva a vallás-

tudomány végzi munkáját. Ezzel nem superioritási elvet kívánunk állítani, hanem csupán teljesen különböző szerepeket tulajdonítani vallástudománynak és teológiának. Éppen ezért állok ellene azoknak az erőfeszítéseknek, mint amilyen a Timothy Fitzgeraldé, amely beleerőlteti a vallástudományt definíció szerint a teológiába vagy valami más, talán szintén bizonytalanul definiáltba helyezi bele, mint a kulturális tudományok.

Még mindig meg kell engem győzni arról, hogy amit a vallástudományban végzünk, az nem rokona annak, amit a társadalomtudományokban tesznek, és ugyanakkor nem ugyanaz, mint bármely más társadalomtudomány. A vallástudomány véleményem szerint a teológia mellett él egyetemi tanszékeken, mint valami történelmi baleset, és nem – mint ahogy az új mozgalomhoz tartozó anti-religionisták állítanak – a transzcendentális referens felé egy mélyebb ideológiai elkötelezettséget mutató megközelítés részeként áll ott. Én továbbra is elkötelezettje maradok annak az állásfoglalásnak, miszerint a vallástudományok lehetnek nem teológiaiak és ugyanakkor mégsem redukálhatóak egyetlen egy társadalomtudományra sem.

Irodalomjegyzék

- Braun, Willi and McCutcheon, Russell T. (eds.): *Guide to the Study of Religion*, London and New York, Cassell, 2000
- Cox, James L.: *Intuiting Religion: A Case for Preliminary Definitions*, in: Jan G. Platvoet and Arie L. Molendijk: *The Pragmatics of Defining Religion: Contexts, Concepts and Contests*, Leiden, Brill, 1999, 267-284.
- *Expressing the Sacred: An Introduction to the Phenomenology of Religion*, Harare, University of Zimbabwe Publications, 1996
- *Ancestors, the Sacred and God: Reflections on the Meaning of the Sacred*, in: *Zimbabwean Death Rituals, Religion* 25: 4, 1995, 339-55.
- Fitzgerald, Timothy: *The Ideology of Religious Studies*, New York and Oxford, Oxford University Press, 2000
- Flood, Gavin: *Beyond Phenomenology. Rethinking the Study of Religion*, London and New York, Cassell, 1999
- Geertz, Armin: *Review of Russell T. McCutcheon „Manufacturing Religion”*, in: *The Journal of Religion* 79: 3 (July), 1999, 508-509.
- Hart, Roy L.: *Religious and Theological Studies in American Higher Education: A Pilot Study*, in: *Journal of the American Academy of Religion* 59: 4, 1991, 715-827.
- King, Richard: *Orientalism and Religion. Postcolonial Theory, India and „The Mystic East”*, London, Routledge, 1999
- McCutcheon, Russell T.: *Manufacturing Religion. The Discourse on Sui Generis Religion and the Politics of Nostalgia*, New York and Oxford, Oxford University Press, 1997
- McCutcheon, Russell, T. (ed.): *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion: A Reader*, London and New York, Cassell, 1999

- Sharpe, Eric J.: *Comparative Religion: A History*, London, Duckworth, 1986
- Smart, Ninian: *Concept and Empathy. Essays in the Study of Religion* (edited by Donald Wiebe), London, Macmillan, 1986
- Wiebe, Donald: *The Politics of Religious Studies. The Continuing Conflict with Theology in the Academy*, London, Macmillan, 1999

JAMES L. COX

az Edinburghi Egyetem vallástudományi tanszékének tanszékvezető professzora. Akadémiai karrierjét az USA-ban kezdte. Először az alaszakai Alaska Pacific University tanárként dolgozott Anchorage-ben. Ezután a déli féltekére került, Afrikába, ahol Harareban, Zimbabwe fővárosában a University of Zimbabwen tanít. Ezután a The University of Edinburghon kapott tanári állást, majd Oxfordban a Westminster College-ban oktatott. Edinburghi évei alatt az ottani vallástudományi iskola egyik elkötelezett tagja lett. Több évig együtt tanított a Jacques Waardenburg Classical Approaches to the Study of Religion sorozatához hasonló köteteket kiadó és a Ninian Smarttal a brit felekezetszemleges vallástudományi oktatás kialakításában meghatározó szerepet játszó Frank Whalinggel, a nemkeresztyén vallások és keresztyénség viszonyát kiválóan ismerő, Yale Egyetemen életmű díjat kapott Andrew F. Wallsal, az ugariti és sémi nyelvek kiváló ismerőjével Nicholas Wyatt professzorral és a vallásfilozófiát, különösképpen a marxizmust és liberális teológiákat jól ismerő Alistair Kee-vel. Ez az edinburghi iskola meghatározóvá vált az 1980-as és az 1990-es években.

Cox professzor jelenleg az Edinburghi Egyetemen, Nagy-Britannia legnagyobb vallástudományi tanszékén oktat. 1993 és 1998 között az „Afrikai Keresztyénség” kutatásprojekt vezetője volt az Edinburghi Egyetem Centre for the Study of Christianity in the Non-Western World kutatóközpontjában, amely hét Dél és Nyugat-afrikai egyetemmel alakított ki gyümölcsöző szakmai kapcsolatokat. 1999-ben lett docens az Edinburghi Egyetemen, majd az egyre bővülő tanszéken tanszékvezető. A brit vallástudomány területén nyújtott munkássága szakmai elismeréseként személyre szóló professzori állást hoztak létre számára 2007-ben. Számos rangos egyetem vendégelőadója és konferencia szervezője. Az Európai Vallástudományi Társaság (EASR) létrehozásában kulcsszerepet játszott 2001-ben. Vendégoktatóként tanított az Ivy League-hoz tartozó Darmouth College-ban és jelenleg pedig vendégprofesszor Ausztráliában, Sydneyben.

Cox tanár úr a Brit Vallástudományi Társaság végrehajtó bizottsága tagja volt 1997-2006 között, és az említett időszak utolsó három évében, mint elnök végezte a munkáját a társaság élén. Ezenkívül hosszú éveken át az Afrikai Vallástudományi Társaság főtákarója volt, majd pedig annak kincstárnoka lett. Jelenleg az EASR (European Association for the Study of Religions) az Európai Vallástudományi Társaság helyettes főtákarója és a brit társaság képviselője az EASR és IAHR (International Association for the History of Religions, Nemzetközi Vallástörténeti Társaság) szervezetekben.

Érdeklődési területének megfelelően számos publikációja (könyv és tanulmány) jelent meg a bennszülött vallások területéről és a vallástudomány módszereiről. Kutatta az alaskai eszkimók és az afrikai feketék törzsi vallásosságát, valamint a keresztyénség rájuk gyakorolt hatását is. Az ilyen kérdésekkel foglalkozó munkái a következők: *The Impact of Christian Missions on Indigenous Cultures* (1992), *Rational Ancestors: Scientific Rationality and African Indigenous Religions* (1998), *A Guide to the Phenomenology of Religion: Key Figures, Formative Influences and Subsequent Debates* (2006). *From Primitive to Indigenous: The Academic Study of Indigenous Religions* (2007). A vallásfenomenológia és módszertan iránti érdeklődésére világít rá a soron következő könyvének címe is, *An Introduction to the Phenomenology of Religion*, amely 2010-ben fog megjelenni a Continuum Londoni kiadójánál.

Cox tanár úr iskolateremtő szerepét mutatja az, hogy számos doktorandusz diákja Európa, az USA és Afrika neves egyetemére került. Magyarországon a Magyar Vallástudományi Társaság jelenlegi főtitkára is abban a kiváltságban részesülhetett, hogy az edinburghi vallástudományi iskola kiváló tanáraitól tanulhatott – Puskás Ildikó nemrégien elhunyt ókortörténész, indológus vallástörténeti alapvetése után – összehasonlító vallástörténetet, vallásfenomenológiát és vallásfilozófiát. Sőt a kinti vallástudományi képzésben mint óraadó négy évig taníthatott is. A professzor úr módszertani rigorozussága, kritikus témavezetése, szakképzése és vidám természete generációk sorát indította el a vallástudomány különböző területei felé. A közölt rövid tanulmánya jól érzékelteti azt, hogy a (keresztyén) teológia és vallástudomány közötti vita mennyire örökzöld téma. A 2007-ben Debrecenben elhangzott előadása után megjelent hazai tanulmányok sorozata is jól mutatja, milyen komolyan próbálkozik a hazai vallástudomány egyrészt a teológia és a vallástudomány viszonyának tisztázására, másrészt pedig a vallástudomány módszerét és tárgyát kísérelik meg sokan megfogalmazni. Jó reménység szerint az EASR tíz éves jubileumi konferenciáján 2011-ben Magyarországon őt is, mint egyik főelőadót vendégül láthatjuk.

Dr. Kovács Ábrahám

A Magyar Vallástudományi Társaság főtitkára

TANULMÁNYOK

AZ IMA

